

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง ศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้านต่อการดูแลสุขภาพสภาพตนเอง เป็นงานวิจัยที่ได้แยกศึกษาเป็นสองกรณี คือกรณีการรักษากระดูกหักของหมอมือเมือง (หมอมือพื้นบ้านล้านนา) ที่อำเภอพญาเม็งราย และกรณีการดูแลสุขภาพช่วงตั้งครรภ์ของหญิงชาวอาข่า ที่บ้านปากกล้วย ดอยตุงกิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาศักยภาพของการดูแลสุขภาพตนเองของชาวบ้าน และศึกษากระบวนการเรียนรู้ การดำรงอยู่ ตลอดจนการสืบทอดของภูมิปัญญาเหล่านั้นเพื่อที่จะนำบทเรียนจากประสบการณ์และภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือนำศักยภาพท้องถิ่นไปเป็นรากฐานและแนวทางในการพัฒนาระบบการดูแลสุขภาพสภาพตนเองอีกทางเลือกหนึ่ง นอกเหนือไปจากระบบการดูแลสุขภาพแผนใหม่

การวิจัยนี้มุ่งเน้นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) เป็นหลัก แต่มีการรวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์และเชิงปริมาณในบางส่วนเช่น ตรวจสอบผลการรักษากระดูกหักโดยใช้รูปภาพและเอ็กซเรย์ ตรวจสอบผลการดูแลสุขภาพครรภ์โดยใช้ดัชนีมวลกายและน้ำหนักแรกเกิด ในส่วนของการรักษากระดูกหักศึกษาจากหมอมือเมืองในบริเวณอำเภอพญาเม็งรายจำนวน 16 ราย แต่เจาะลึกเพียง 4 ราย ที่มีผลงานปรากฏเด่นชัด รวมทั้งคนไข้ที่มารักษากับหมอมือทั้งสี่ราย ในส่วนของการดูแลสุขภาพขณะตั้งครรภ์ของหญิงอาข่า ศึกษาจากหญิงมีครรภ์ทุกคนในหมู่บ้านอิก้อปากกล้วย รวมทั้งหญิงอาข่าของหมู่บ้านนี้ที่เคยฝากครรภ์และคลอดลูกที่สถานีอนามัยดอยตุงย้อนหลังตั้งแต่ปี 2532 ที่บันทึกข้อมูลโดยเจ้าหน้าที่ชุดเดียวกับทีมวิจัยนี้ รวมทั้งหมด 69 ราย

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า

1. ระบบการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้าน เป็นระบบการดูแลสุขภาพตนเองที่ดำรงอยู่คู่กับชุมชนทุกเผ่าพันธุ์ ซึ่งยังคงมีบทบาทหน้าที่สำคัญในการรับใช้ชุมชนตราบนับปัจจุบันภูมิปัญญาบางอย่างยังร่วมสมัย เช่นการรักษากระดูกหักและการดูแลสุขภาพครรภ์ สามารถเข้าใจได้โดยหลักวิทยาศาสตร์และมิติทางวัฒนธรรม หากองค์ความรู้เหล่านั้นได้รับการตรวจสอบและฟื้นฟูพัฒนาให้สอดคล้องกับยุคสมัยปัจจุบันอย่างจริงจัง อาจเป็นทางออกของการแก้ปัญหาสุขภาพได้อีกทางหนึ่ง

2. จากกรณีศึกษา ทั้งเรื่องการรักษากระดูกหักของหมอมือเมืองและการดูแลสุขภาพครรภ์ของเผ่าอาข่าได้สะท้อนถึงศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ในฐานะที่มีบทบาทเป็นทางเลือกหนึ่งของระบบการดูแลสุขภาพตนเอง ซึ่งประชาชนพึงพึงได้ในระดับหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อมีปัญหาสุขภาพประชาชนอาจเลือกใช้บริการจากโรงพยาบาลหรือสถานบริการสาธารณสุข ต่อเมื่อไม่ได้รับการตอบสนองความต้องการหรือยังไม่พึงพอใจ จึงเลือกระบบพื้นบ้านทำหน้าที่แทน หรืออาจจะ

ยิ่งยง เทาประเสริฐ และคนอื่นๆ. 2537. ศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการดูแลสุขภาพ กรณีศึกษา :

การรักษากระดูกหักของหมอมือเมือง และการดูแลสุขภาพครรภ์ของชาวอาข่า จังหวัดเชียงราย. เชียงราย : สถาบันราชภัฏเชียงราย.

กลับกันคือ เลือกใช้ระบบพื้นบ้านก่อนตามศรัทธา เมื่อไม่สามารถตอบสนองความต้องการ จึงเปลี่ยนไปใช้บริการจากระบบแผนใหม่ หรืออาจจะเลือกใช้ทั้งสองระบบไปพร้อม ๆ กัน แต่เลือกใช้
ในบริบทที่ต่างกัน

เหนือสิ่งอื่นใดคือ ชาวบ้านมีอิสระที่จะเลือกระบบการดูแลสุขภาพด้วยตนเองตามแต่
ศรัทธา ความเชื่อ และฐานะทางเศรษฐกิจ-สังคมของตน โดยที่ชาวบ้านมีวิจารณญาณพอที่จะ
ตัดสินใจได้ตามความต้องการของตน

แต่ทางเลือกในระบบการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้าน ได้รับการฟื้นฟูและพัฒนาในบริบท
ของมัน โดยหยิบยกเอาเฉพาะศักยภาพ หรือจุดแข็งของระบบพื้นบ้านมาใช้อย่างชาญฉลาด ใน
การแบกรับภาระที่ระบบแผนใหม่เองยังมีข้อจำกัด จะเป็นการเปิดทางเลือกให้ผู้ป่วยมีสิทธิเลือก
ตามฐานะทางภาพ ความเป็นธรรม ความพึงพอใจและความมีประสิทธิภาพ

หมอพื้นบ้านที่มีภูมิปัญญาจริง ควรได้รับการพัฒนาและยอมรับหรือรับรอง ในบริบทของ
หมอพื้นบ้าน (ไม่ใช่ในบริบทของแพทย์แผนปัจจุบัน) ความมั่นใจในการเลือกใช้ระบบการดูแล
รักษาสุขภาพของประชาชนก็จะมีหลักประกัน และสุขภาพจะบังเกิดเป็นผลแก่ประชาชน

3. จุดเด่นและจุดได้เปรียบของระบบการแพทย์พื้นบ้านคือ มุ่งเน้นการรักษาคน ทั้งร่างกาย
และจิตใจ ตลอดจนรวมไปถึงครอบครัว หรือเครือญาติ และสังคมทั้งระบบ มากกว่าจะมุ่งเน้นการ
รักษาเฉพาะโรค หรือเฉพาะอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง เพราะการเจ็บป่วยของบุคคล ผูกพัน
เชื่อมโยงไปถึงบริบทที่บุคคลผู้นั้นฝังตัวอยู่ทั้งระบบ

การที่คนไข้กระตุกหักเกิดความพึงพอใจจากการดูแลสุขภาพของหมอเมือง และส่งผลให้
การเจ็บป่วยหายและฟื้นตัวเร็วนอกจากเป็นผลจากความสามารถทางด้านเทคนิควิทยาของภูมิปัญญา
พื้นบ้านแล้ว ยังเป็นผลจากอานิสงค์ของการเข้าถึงบริบท ที่ห้อมล้อมคนไข้ของหมอฟื้นบ้านนั่นเอง
ทำให้การเจ็บป่วยเป็นเรื่องของครอบครัวและเครือญาติ เป็นเรื่องของทุกคนที่แวดล้อมคนไข้ ซึ่ง
เป็นการบำบัดโดยสอดคล้องกับธรรมชาติและวัฒนธรรมที่แวดล้อมคนไข้

ขณะเดียวกัน ความชาญฉลาดในการดำเนินวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติของชาวอา
ข่าที่สังมประสพการณ์สืบทอดกันมาช้านาน ทำให้เกิดเงื่อนไขที่พอดีกับการดูแลรักษาให้มี
สุขภาพดี ซึ่งเป็นหลักความจริง ที่การมีอาหารดี กินได้สัดส่วนสมดุล มีอากาศบริสุทธิ์หายใจ มี
จิตใจดีและมุ่งมั่นทำงาน ใช้กำลังงานอย่างสม่าเสมอ สุขภาพย่อมดีโดยธรรมชาติ โดยเฉพาะกับ
ภาวะการตั้งครรภ์จึงเป็นเงื่อนไขที่ชาวอาข่านำไปปฏิบัติเป็นวิถีชีวิต และเกิดผลดีต่อสุขภาพในช่วง
ตั้งครรภ์ ดังได้พิสูจน์โดยน้าหนักแรกคลอด ที่ดีเกินกว่าเป้าหมายของกระทรวงสาธารณสุข ไม่ใช่
เพียงความรู้ที่เขียนไว้สอนกันแต่ตำราหรือเล่ากันแต่ในตำนาน ความแยบยลของการดำเนินวิถีชีวิต
ในแต่ละเผ่าพันธุ์ ล้วนแฝงไว้ซึ่งภูมิปัญญาที่จะเอื้อประโยชน์แก่สุขภาพองค์รวมและความอยู่รอด
ของเผ่าพันธุ์นั้น

ยิ่งยง เทาประเสริฐ และคนอื่นๆ. 2537. ศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการดูแลสุขภาพ กรณีศึกษา :

การรักษากระดูกหักของหมอเมือง และการดูแลครรภ์ของชาวอาข่า จังหวัดเชียงราย. เชียงราย :
สถาบันราชภัฏเชียงราย.

ดังนั้น จุดเด่นและศักยภาพเหล่านี้สมควรได้รับการหยิบยกขึ้นมาศึกษา พื้นฟูและปรับปรุงเพื่อเป็นแนวทางเลือกแนวทางหนึ่ง ของการส่งเสริมสุขภาพองค์รวมในอนาคต

4. บรรพชนของแต่ละชนเผ่าได้สั่งสมประสบการณ์และภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพตนเองมาเป็นเวลาช้านาน โดยเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง หรือผ่านระบบเครือญาติ และหรือผ่านระบบครู (ผู้รู้หรือผู้อาวุโส) กับศิษย์ ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ดังที่ปรากฏหลักฐานเป็นตำรา ปับ ใบลาน หรือปับกระดาษสา องค์ความรู้และประสบการณ์ได้ถูกปรับแต่ง ดัดแปลง เพิ่มเติม เลือกรองรประยุกต์ให้เป็นองค์ความรู้ที่สอดคล้องกับสภาวะการณ์สิ่งแวดล้อมปัจจุบัน

แต่จากกระแสการพัฒนาในยุคปัจจุบัน ทำให้กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดเดิมถูกกระทบกระเทือน ด้วยเหตุที่การเปลี่ยนแปลงมีอัตราเร็วและอัตราเร่งสูงเกินกว่าที่จะติดต่อกับองค์ความรู้เดิม มีทางเลือกจากองค์ความรู้ใหม่ที่มีอิทธิพลเหนือกว่าเข้ามาแทนที่

ดังนั้น องค์ความรู้และประสบการณ์เดิมส่วนใหญ่ ที่ยังคงมีบทบาทอยู่ จึงยังถูกใช้ในบริบทเดิม มีส่วนน้อยที่ถูกปรับรื้อให้เข้ากับบริบทใหม่ จึงทำให้มรดกที่เป็นองค์ความรู้ในการดูแลสุขภาพ ตนเองส่วนใหญ่ไม่ร่วมสมัย ไม่ได้รับการพัฒนาและถูกทอดทิ้งจากคนรุ่นใหม่ ขาดผู้สนใจสืบทอด คงเหลือแต่ผู้อาวุโสที่สืบทอดมาจากคนรุ่นก่อนเป็นส่วนใหญ่ แม้แต่การปฏิบัติตนช่วงตั้งครรภ์ของหญิงสาวอาข่ารุ่นใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมภายนอกมาก ก็เริ่มเปลี่ยนไปตามวิถีชีวิตสมัยใหม่ที่พึ่งตนเองได้น้อยลง ทำให้ชุมชนได้รับประโยชน์จากศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้านน้อยกว่าที่ควรจะเป็น อันเป็นผลเสียต่อการพัฒนาสุขภาพของชนเผ่าในระยะยาว

5. การปริวรรตและฟื้นฟูองค์ความรู้เดิม ที่ยังมีศักยภาพในปัจจุบัน เป็นภารกิจที่จำเป็นและเร่งด่วนของทุกฝ่าย ที่จะต้องระดมสรรพกำลังทั้งภาครัฐและเอกชน ร่วมมือกันศึกษาและทบทวนทิศทางการพัฒนาอย่างจริงจัง ดังเช่นกรณีการรักษากระดูกหักของหมอมือง สามารถจะพัฒนาให้หมอมืองที่มีภูมิปัญญาจริง มีขีดความสามารถในการใช้เทคโนโลยี (เอ็กซเรย์) ช่วยการวินิจฉัยคนเจ็บและทำหน้าที่รักษาคนไข้กระดูกหักในส่วนที่ไม่รุนแรงจนต้องผ่าตัด หรือทบทวนการพัฒนาที่จะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตเดิมจนทำลายศักยภาพการพึ่งตนเองของชนเผ่า

นั่นคือ ระบบการดูแลสุขภาพพื้นบ้านควรได้รับการพัฒนาขีดความสามารถให้เป็นทางเลือกคู่ขนานกันกับการแพทย์แผนใหม่ เพราะทั้งสองระบบต่างก็มีจุดเด่นและจุดด้อยด้วยกันทั้งคู่ ให้ประชาชนเป็นผู้มีสิทธิในการตัดสินใจใช้บริการตามความเหมาะสมแก่ตน

ยิ่งยง เทาประเสริฐ และคนอื่นๆ. 2537. ศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการดูแลสุขภาพชุมชนศึกษา :

การรักษากระดูกหักของหมอมือง และการดูแลครรภ์ของชาวอาข่า จังหวัดเชียงราย. เชียงราย : สถาบันราชภัฏเชียงราย.